

POSTVERKET'S STORA EXPANSIONSTID

ÅREN 1874—1875

av Sven Åkerstedt

Redan i samband med postverkets inrättande 1636 infördes på landsbygden begreppet posthemman, och innehavarna av dessa ålades plikten att befordra posten på så sätt, att den ene postbonden skulle föra posten till nästa. Samtidigt stadgades vissa straff för försening av posten m.m. I gengäld åtnjöt postbönderna vissa förmåner.

Detta system var aldrig populärt bland bönderna, snarare tvärtom. Postföringen avbröt det ordinarie arbetet, en häst och en dräng togs ifrån dagssysslorna, och hinder av alla slag genom väderleken eller genom människors åtgärder utsatte såväl dräng som häst för risker av olika slag. Det förefaller av gamla handlingar att döma som om befolkningen avsiktligt spärrade vägen, och det förekom också, att postdrängen misshandlades. Om avsikten i sådana fall var att störa postföringen är emellertid ovisst. Mera sannolikt är det väl, att åtminstone i de flesta fall sockengruff eller personlig animositet låg bakom händelser av detta slag. Att sådana företeelser inte var enstaka undantagsfall framgår emellertid av en kungörelse år 1752, vari tilltagen påtalas och straff för dem stadgas. Sålunda skulle var och en som oroade eller hindrade någon postiljon och inte lämnade honom halva vägen öppen böta 10 daler silvermynt, en icke föraktlig summa på den tiden.

En annan fara var postrånen, som tydligen inte heller var ovanliga att döma av de stränga bestämmelserna i en kungörelse av år 1755. Här i säges att den som överföll posten samt borttog antingen postväska »eller och något therutur» skulle straffas som rövare. Dvs. han och »alle the,

som med honom i samma vilja och gerning varit» skulle mista höger hand, halshuggas och steglas. Detsamma gällde även postbud som fiff-lade med postväskan. Om postiljonen överfölls med hugg och slag men postväskan inte tillgreps miste ändå »then thet gjordt liv sitt».

Man får väl förmoda, att förhållandena bättrade sig under tidernas lopp, men ännu under 1860-talet förekom landsvägsöverfall på post-skjutsar. Och kvar stod en genom tiderna inrotad motvilja mot systemet med posthemman och plikten att befordra posten. Böndernas klagan hade tidigare kunnat mer eller mindre ignoreras, men tiderna förändrades, och det blev allt mera uppenbart, att en helt ny organisation av postföringen måste komma. Generalpostdirektör Wilhelm Roos följde säkerligen med spänd uppmärksamhet alla manifestationer av postbön-dernas missnöje.

Bortsett från andra synpunkter på saken var det nämligen ett alldeles speciellt problem, som måste få sin lösning i samband med en eventuell omorganisation av postföringen. Och det problemet var fribrevsrätten och dess ekonomiska konsekvenser för postverket. Enligt den ännu rå-dande ordningen hade tjänste- och ämbetsmän av olika slag rätt att utan erläggande av porto sända brev med posten, och härför åtnjöt postver-ket ingen ersättning, trots att fribreven utgjorde en icke föraktlig pro-cent av den post, som befordrades. Medan sålunda postverket i dessa fall kunde anlitas gratis, fick verket emellertid betala för andra statliga verks tjänster som ingick i befordringen, främst de statliga järnvägarna men även telegrafverket. Postverkets ekonomi blev på detta sätt sned-belastad. En ändring av den rådande ordningen måste ske på sådant sätt, att denna snedbelastning upphörde.

En fråga sammanhängande med denna gratisbefordran men på ett något annorlunda plan var den s.k. kronoposten med dess olika paral-lellföreteelser, klockarposten, knektaposten osv. Denna verksamhet, som var organiserad vid sidan av posten under en tid, då postverkets trafik-nät var otillräckligt för att svara för en postbefordran av dessa speciella slag, var också högst impopulär och mogen för avskrivning. Krono-posten och dess motsvarigheter sörjde för avhämtning och befordran av brev i tjänsteärenden från och till länets centrala myndigheter och även från och till närmaste postanstalt. Skulle nu även här en ändring ske, borde postverket överta också denna postföring.

Allt detta skulle emellertid kräva en utbyggnad av postverket i dess helhet, särskilt en stark ökning av antalet postanstalter och i samband därmed en avsevärd utbyggnad av postnätet.

1867. CIRKULÄR. N^R 13.

*Till samtliga postförvaltare i riket,
rörande innehållet af en rövfad post.*

Sedan den kärrpost, som den 1 innevarande månad kl. 2 på morgonen afärdades från Eksjö till Hvetlanda, blifvit på $\frac{3}{4}$ mils afstånd från nämnda stad rövfad, varder till vederbörande postförvaltares kännedom meddeladt att, enligt hvad af postförvaltaren i Eksjö blifvit hos Kongl. Generalpoststyrelsen anmaldt, den rövfade posten innehållit:

n:r 1:	paket från Wexiö, rek.,	
» 2:	» » Nässjö, rek.,	
» 3:	till Kalmar från Södra Stambanan, rek.,	
» 4:	bref till A. S. Lindman, rek. retur,	
» 5:	» » J. F. Hoffstedt, rek. retur med 270 rdr;	
15	bref à 1 portosats,	
1	» à 2 d:o,	
2	retur,	
27	transitopaketer;	
påsar:	till Hvetlanda från Eksjö	1
»	till d:o från Stockholm	2
»	till Kalmar från Malmö	1
»	till Hvetlanda från Jönköping	1
		<u>5.</u>

Bland dessa försändelser hafva dock, enligt sednare erhållen underrättelse, några, och bland dem särskildt påsarne från Stockholm, blifvit återfunna. Stockholm den 5 september 1867.

På Kongl. Generalpoststyrelsens vägnar,

P. F. T. WINROTH.

WILHELM ROOS.

^{e. f.}
J. R. Öfwerström.

Postrån förekom då och då ännu under 1860-talet.

När tiden för ett avgörande beträffande systemet med posthemman och kronoposten var inne framlade Roos i ett yttrande till k. m:t ett förslag till en ändrad ordning.

Adolf Wilhelm Roos.

Systemet med posthemman skulle avskaffas, liksom också det system med en regional postföring av tjänstebrev, som kronoposten representerade.

Fribrevsrätten skulle avskaffas och ersättas med en tjänstebrevsrätt, varvid kostnaderna för befordringen inte skulle falla på postverket utan på vederbörande myndigheter. Detta skulle gå så till, att särskilda tjänstefrimärken skulle tillhandahållas av postverket och på grundval av förbrukningen av tjänstefrimärkena skulle en avräkning ske mellan postverket och de centrala myndigheterna. I enlighet med detta förslag

Järnvägsstationen blev snart traktens samlingsplats. (Tåg med postkupé vid Trädets järnvägsstation på linjen Vartofta—Ulricehamn).

fattade också riksdagen 1873 beslut. I »Generalpoststyrelsens berättelse om postverkets förvaltning under 1873» konstateras detta i följande ordalag:

»Med Riksdagens bifall har Eders Kongl. Maj:t, genom nådig kungörelse den 5 sistlidne december, förordnat, bland annat, att med innevarande års utgång skall upphöra den vissa hemman nu åliggande såväl ordinarie som extra kronobrefbäringen samt att befordrandet af försändelser, för hvilka den ordinarie kronobrefbäringen hittills fått anlitas, i stället skall, från och med nästa års början, öfvertagas af Postverket, som har att i de särskilda orterna inrätta för ändamålet erforderliga postanstalter, emellan hvilka försändelserna genom Postverkets försorg fortskaffas.

Sedan, på Eders Kongl. Maj:ts nådiga förslag, Riksdagen anvisat medel till bestridande af belöpande postafgifter för försändelser, som i tjänsteärenden med allmänna posterna befordras, har Eders Maj:t, genom nådig förordning den 5 sistlidne december, föreskrifvit, att den åt vissa myndigheter, embets- och tjänstemän, m.fl. för närvarande medgifna s.k. fribrevsrätt skall med innevarande års utgång upphöra och belöpande postafgifter derefter till Postverket erläggas för sådana försändelser, i afseende hvarpå berörda rätt hittills fått åtnjutas.»

Några år senare inrättades lantbrevbäringen, i viss mån kompletterande 1874—75 års utbyggnad av postnätet.

De refererade besluten utgjorde den grundval, på vilken poststyrelsen under de närmast följande två åren skulle genomföra den relativt sett största utbyggnad av postverket, som någonsin skett. Det var nämligen ett organisatoriskt jättearbete, som med förhållandevis små utgångsresurser skulle genomföras inom en starkt begränsad tid.

Visserligen hade redan under 1873 en del förberedande arbeten gjorts, men det ojämförligt mesta utfördes som nämnts under 1874 och 1875, och vid det sistnämnda årets slut var utbyggnaden praktiskt taget helt genomförd.

I det följande skall — med ledning av siffror och andra uppgifter, som hämtats ur poststyrelsens årliga berättelser — omfattningen av arbetet belysas. I slutet återfinnes dessutom en del tabeller med ledning av vilka även andra än i texten redovisade förhållanden avspeglar sig.

I början av 1870-talet och tidigare hade postverksamheten haft jämförelsevis obetydliga dimensioner. Först år 1870 hade antalet postanstalter överskridit siffran 500 och utgjorde 540, för att 1871 ökas till 559, 1872 till 601 och 1873 till 641. För det vidsträckta landet Sverige betydde detta, att fortfarande endast städerna och de viktigare centralorterna utanför dessa hade postanstalt.

Den nu följande utbyggnadens omfattning avspeglar sig bl.a. i ökningen av antalet postanstalter.

Ännu 1873 utgjorde dessa som nyss nämdes endast 641. Vid 1874 års utgång var antalet 1.205 och vid utgången av 1875 1.844. På två år blev alltså antalet mer än tredubblat, en organisatorisk prestation av imponerande mått. Det gällde ju inte endast att ordna med postlokaler utan även att anställa personal.

Då praktiskt taget alla de för denna utbyggnad nyinrättade postanstalterna utgjordes av poststationer kan det vara av intresse att närmare studera just dessa postanstalters tillväxt i antal samt den därav föranledda ökningen av antalet poststationsföreståndare. Vid 1872 års ingång var antalet poststationer i riket 322, och siffran hade vid årets slut växt med 28 motsvarande en blygsam ökning på 28 nya tjänster som poststationsföreståndare. Vid 1873 års slut uppgick antalet nybesatta tjänster som poststationsföreståndare till 36, men vid 1874 års slut till 647 och vid slutet av år 1875 till 688. På två år rekryterades sålunda 1.335 poststationsföreståndare ute i bygderna, en siffra, som kan jämföras med postverkets totala personal om 1.698 anställda vid utbyggnadens början, alltså vid slutet av 1873.

Postnätets utbyggnad krävde givetvis också utökning av personalen på andra områden än i poststationerna, och det kan därför vara av intresse att jämföra siffran med totala antalet anställda vid slutet av 1875, nämligen 3.326, varvid man dock bör ha i åtanke, att under de två åren inte mindre än 70 poststationer indrogs. Om orsakerna till dessa indragningar skall i slutet av uppsatsen några ord sägas.

Med ökningen av antalet poststationer följde som sagt också en utbyggnad av postens befordringsnät, i första hand beträffande postlinjerna på landsväg och järnväg, medan förändringarna i postföringen med ångbåt i det sammanhanget spelade mindre roll. När man studerar siffrorna beträffande dessa linjer, finner man, att det växande järnvägsnätet var en viktig faktor. Medan totala antalet postförda mil¹ under 1873 var 865.655, varav 319.511 utgjorde järnvägsbefordran, var motsvarande siffror för 1875 1.268.555 och 536.051. Medan sålunda totala antalet postförda mil ökade med 402.900, utgjorde därav 216.540 mil, sålunda drygt hälften av ökningen, befordran per järnväg.

Under 1874 nyinrättade åkande poster uppgick till 68, och därjämte utökades längden eller antalet turer på en del redan verksamma. Antalet nya gångposter utgjorde 128, och i allt omfattade utökningen en väglängd av 617 mil. Härav ökade befordringen per järnväg på sträckor, som tillsammans motsvarade 179 mil. Under 1875 tillkom 148 nya åkande poster och 170 gångposter, varjämte vissa sträckor förlängdes eller antalet turer ökade, varigenom befordringsnätet ökade med 707 mil, därav 91 mil per järnväg.

Tidigare nämndes, att under utbyggnadsåren 1874 och 1875 tillsammans 70 poststationer indrogs. Orsaken härtill var främst järnvägsnätets utbyggnad. Postverket försökte i görligaste mån förlägga poststationerna vid de nytillkommande järnvägsstationerna i det ännu ganska glesa järnvägsnätet. Av de 647 nya poststationerna 1874 förlades 99 vid järnvägsstationer, medan motsvarande siffror för 1875 var 688 och 41. I de fall när genom detta förfarande en poststation tillkom nära en redan befintlig hände det att den gamla drogs in. Det var exempelvis förr i tiden vanligt, att poststationen låg i närheten av sockenkyrkan. Byggs sedan en järnväg genom socknen med en järnvägsstation inom själva socknen eller inom rimligt räckhåll i grannsocknen, så förlades gärna

¹ Med postförda mil avses de sammanlagda sträckor där postbefordring skedde per dygn under en viss tidsperiod, en vecka, en månad eller ett år.

den nya poststationen vid järnvägsstationen, medan den tidigare vid kyrkan lades ned. Kyrkan, den urgamla centralpunkten i socknarna, efterträdde som centrum av järnvägsstationerna.

I nedanstående tabeller kan postverkets utveckling i olika avseenden utläsas under en tioårsperiod, slutande med den kraftiga expansionen åren 1874 och 1875.

Postverkets totala personal:

Postanstalternas totala antal:

			därav poststationer		
1866	1.263 personer		1866	418	211
1867	1.320 »		1867	438	237
1868	1.300 »		1868	452	252
1869	1.300 »		1869	495	277
1870	1.369 »		1870	540	302
1871	1.403 »		1871	559	320
1872	1.524 »		1872	601	349
1873	1.698 »		1873	641	383
1874	2.585 »		1874	1.205	1.006
1875	3.326 »		1875	1.844	1.648

Förändringar i poststationernas antal:

	totala antalet	därav nya	indragna
1866	211	36	3
1867	237	26	
1868	252	15	
1869	277	25	
1870	302	25	
1871	322	20	
1872	349	28	1
1873	383	36	2
1874	1.006	647	24
1875	1.648	688	46

Antalet postförda mil:

		därav per järnväg
1866	764.904	184.782
1867	768.484	225.420
1868	750.815	236.252
1869	763.582	243.001
1870	803.244	281.665
1871	807.409	285.288
1872	826.841	301.218
1873	865.655	319.511
1874	1.032.861	415.186
1875	1.268.555	536.051

Antalet avsända poster:

1866	252.876	1871	366.522
1867	290.758	1872	396.734
1868	324.636	1873	452.140
1869	332.436	1874	683.956
1870	339.872	1875	870.922

Inrikes försändelser:

	vanliga	värdeförsändelser
1866	10.049.297	746.531
1867	10.334.233	839.161
1868	10.472.057	910.577
1869	10.686.678	1.003.772
1870	11.162.606	1.069.399
1871	12.048.086	1.159.439
1872	13.065.240	1.300.336
1873	13.599.185	1.553.796
1874	14.745.389	1.789.573
1875	22.170.740	2.144.610